

19467/11

226.54(497.11)

ДУШАН Д. МИТОШЕВИЋ
протојереј

ЦРКВА ЗАОВА

— ТРЕЋЕ ДОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ —

издање 1990. г.

1990. г.

1990. г.

1990. г.

СМЕДЕРЕВО

1990. г.

1996/1

ЦРКВА ЗАОВА

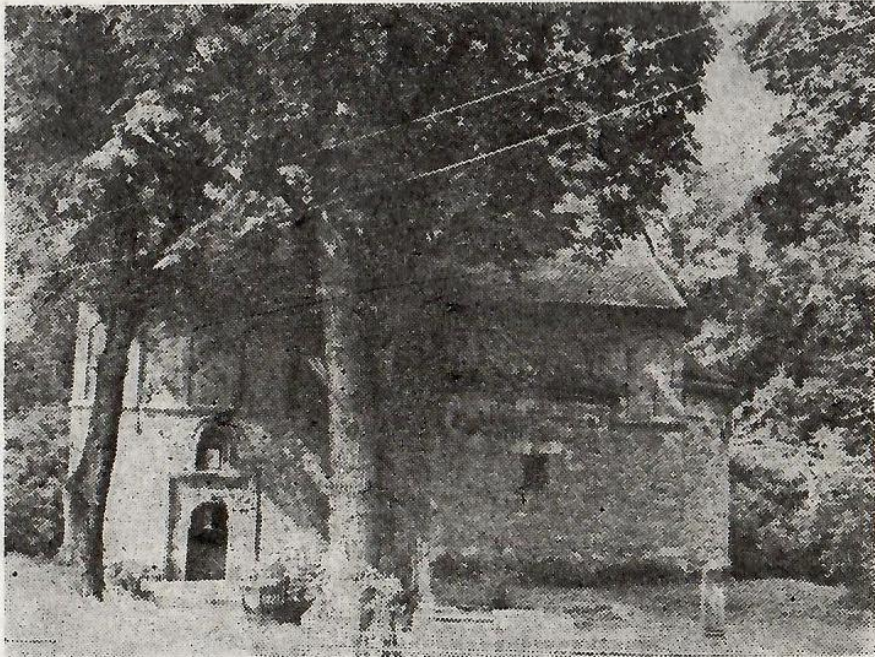
Издаје:
Српска православна Црквена
општина Заова
12314 Велико Село

Тираж: 5.000 примерака

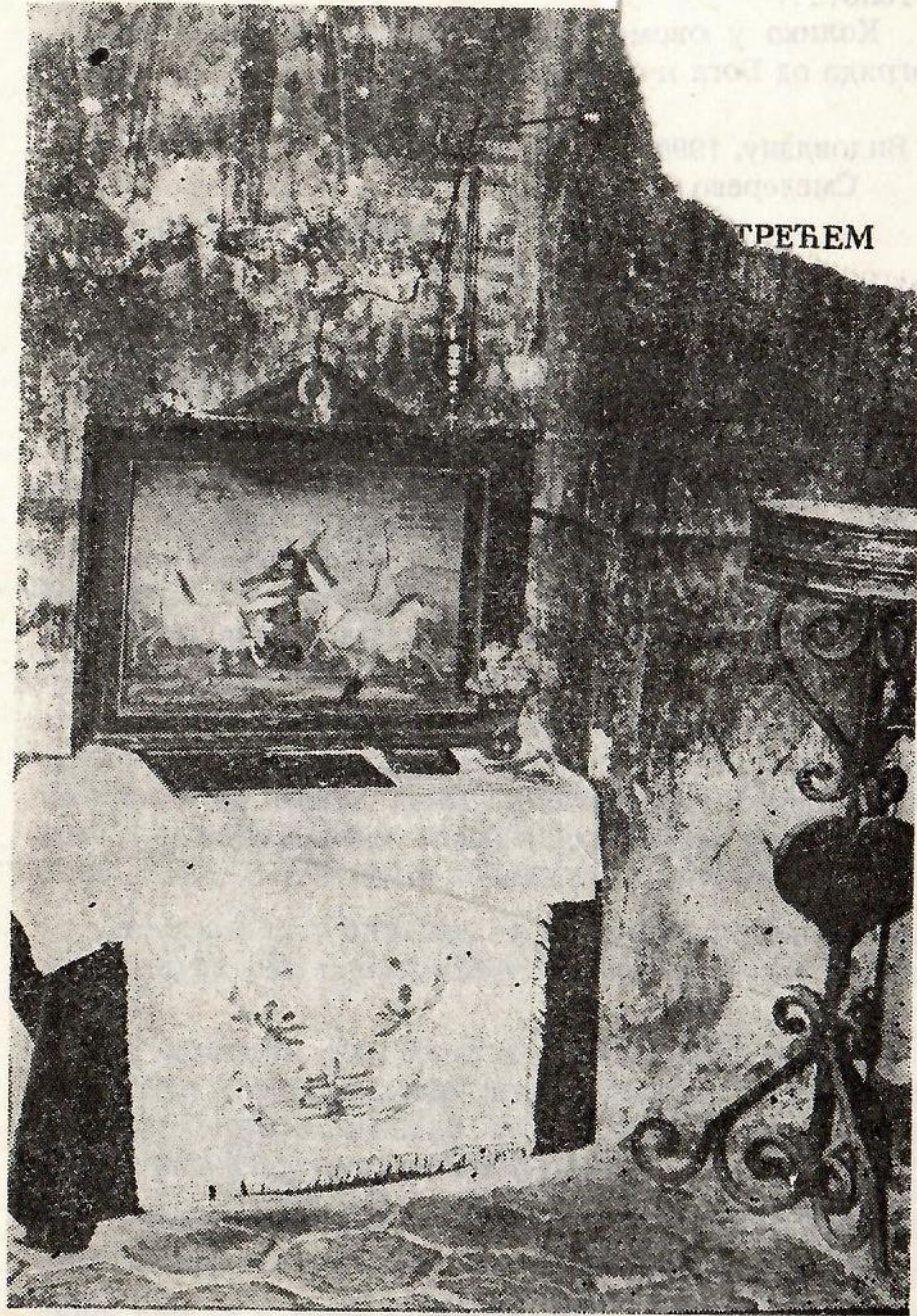
Штампа: ГДП „Димитрије Давидовић“ — Смедерево
1990.

Илустрована народна песма: „Бог ником дужан не остаје”,
рад Јосипа Вучетића, из Пожаревца. Слика из цркве
Сестрољин у Пољани, код Пожаревца

Сл. 1. Црква Заова

Сл. 2. Заовин гроб у цркви Заови

Драгој успомени на своју изгубљену браћу: Ђуру, Гојка
и Бранка, Милана, Проку и Јована и синовце: Александра
и Милорада-Мишу, посвећује овај скромни труд.

ПИСАЦ

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА, ДРУГОМ И ТРЕЋЕМ ИЗДАЊУ

Појаву ове монографије, у светлу, у каквом се појављује, условили су, углавном, ови мотиви:

Култ сестре Јелице у браничевском крају, двојако је прихваћен и третиран код нас у историји, књижевности, па и у уметности, сликарству . . . Овај култ, као што је познато, стоји у центру постанка цркава Заове, Рукумије, Брадаче, Сестрољина . . . и неких светих и лековитих вода у вези са овим догађајем, увек живим у народном осећању и поштовању.

С друге стране, у групи етнолога, научника и људи друкчијих схватања, формирано је мишљење и отворено изражена скепса, сумња у истинитост и веродостојност и Јелице и њеног подвига, као извора њеног култа у народу . . . Све се жели објаснити — митом!

Не улазећи у анализу ни полемику по овом питању, пишући ову монографију, углавном, имали смо за циљ:

— освежити овај култ и све оно што је никло у Браничеву у вези са њиме, и презентирати то заинтересованим онолико и онако како је то данас од велике већине верујећег света прихваћено;

— употпунити досад објављене популарне публикације о овом живом народном култу, којих публикација више као да и нема у народу, јер су давно штампане, 1928. и 1941. г., а наше прво издање, из 1971. године, друго 1978. већ су распродата; и

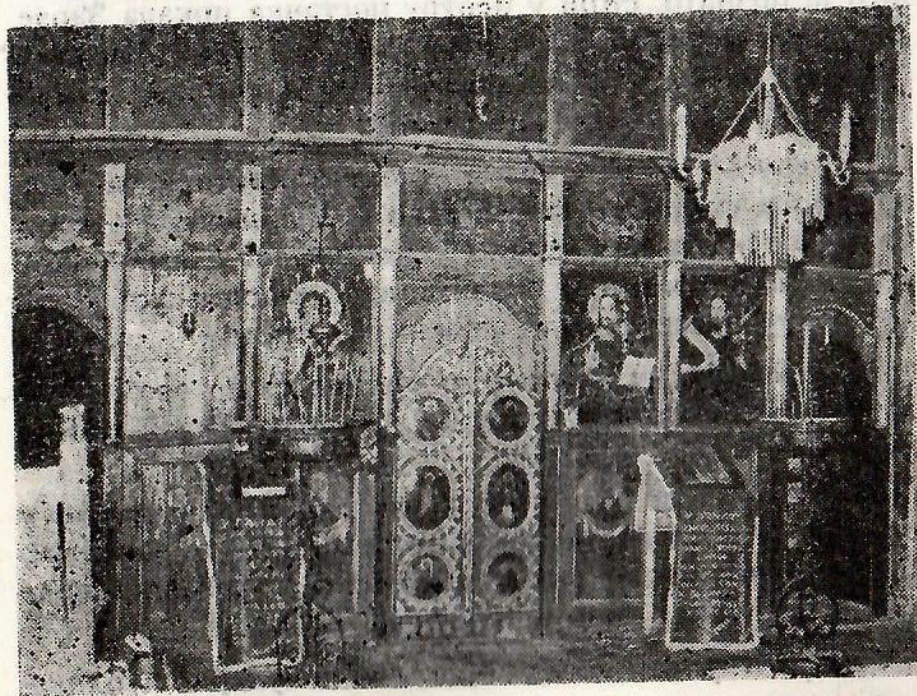

— припомоћи свима који данас, било на који начин, настоје да од цркве Заове и њеног прекрасног амбијента, створе једно пријатно и корисно место за одмор и — на коме ће нас нешто подсећати да смо на изузетном, посебном и светом месту и да смо — и душа и тело!...

Колико у овоме успемо, то ће нам бити највећа награда од Бога и од људи.

О Видовдану, 1990 г.
Смедерево

Душан Д. Митошевић,
ставрофорни протојереј

1. ЦРКВА ЗАОВА

— И с т о р и ј а т —

Далеко позната, легендарна и чудотворна црква Заова, светиња побожног света у браничевском крају, лежи у живописној и шумовитој котлини познатог браничевског повијарца Сопота. Црква је у сенци густе и скоро непроходне, првенствено церове, шуме.

До цркве Заове води пут од Пожаревца преко села Топонице, старим цариградским друмом, или асвалтним путем за Петровац на Млави, преко села Салаковца, Малог Црнића и Великог Села, а одавде, на југоисток, насутим и калдрмисаним путем, око 11 км., пут води све до саме цркве, кроз живописно, лепо таласасто земљиште богатог Стига . . .

Постанак цркве Заове везан је за народно предање о трагичној смрти сестре Јелице, који је мотив опеван у народној песми: „БОГ НИКОМ ДУЖАН НЕ ОСТАЈЕ” . . .¹⁾ Заслугом и трудом др Леонтија Павловића сад имамо и потпун преглед и приказ овога мотива и у нашем сликарству.²⁾ У поменутој песми народни певач слика породичну идилу у којој расте сестра Јелица међу своја два брата, па каже да је сестра расла међу своја два брата као танковрха јела између два бора зелена, и закључује:

„Браћа сеју врло миловала,
сваку су јој милост доносила” . . .

1) Вук Ст. Караџић: Српске народне песме, књ. II бр. 5.

2) Леонтије Павловић: Једна народна песма у браничевском крају у етнологији и сликарству, сепарат „Браничево”, 1963. г.

Међутим, овој домаћој срећи завиди једна од Јеличиних снаја, жена Павлова, или „кучка Павловица”, како је народни певач карактерише. Под тешком клеветничком оптужбом ове снаје: да је убила братовљевог коња, заклала му сивога сокола и убила сина у колевци, брат је везао сестру коњима за репове и тако су је коњи живу растргли и расули делове њеног тела по читавом брегу и долинама повијарца Сопота . . . Међутим, све те грозне злочине извршила је сама — Павловица и подметнула их заови, оптужила је код брата као злочинца, и то само из превелике пакости и злобе, јер није могла гледати како браћа воле своју сестру и како је обасипају пажњом, љубављу и — поклонима!..

Повезујући овај, у народу очуван и опеван, догађај са историјском чињеницом: да су у овоме крају, у доба кнеза Лазара, у времену, дакле, када се од прилике догађај и одиграо³⁾, били веома познати српски властелини Павле и Радул, браћа Радићи, вазали кнеза Лазара у Браничеву, да поменута народна песма помиње „кучку Павловицу”, жену, дакле, Павлову која је, као што је речено, завидела својој заови и злобила јој због милости и љубави, којом су је браћа обасипала, — то и повезивање постанка цркве Заове логично би било повезивати за властелине Павла и Радула и њихову сестру, као и читави овај догађај са сестром Јелицом, одричући му сваку легендарност! Јер, народно предање, народна песма, па и низ других објеката и локалитета, везаних именима за овај мотив и догађај, премаша оквиру само једне легенде . . . Још је нелогичније, чини нам се, тражити извор постанку ове „легенде” у сличним или нимало сродним предањима Египћана, Тебанаца, Грка . . . Мотив је код нас постао у доба кнеза Лазара, управо последњих година његове владавине.⁴⁾

Судећи по много чему, највероватније, све се ово догађало око 1385. г., док је у народу сачувано предање: да се сам догађај растрзања сестре Јелице одиграо на дан св. пророка Илије.⁵⁾

3) Данило Л. Поповић, рукопис.

4) Леонтије Павловић, цит. стр. 9.

5) Данило Л. Поповић: Легендарна црква „Заова”, Пожаревац, 1941. стр. 8.

После кнеза Лазара и косовске битке, у којој је честити кнез погинуо, код нас, посебно у тада непросвећеном Браничеву, настало је време врло неповољно за копирање и цветање било каквих туђих митова, којима би се, као у овом случају, чак и храмови, цркве подизале!

Народно, дакле, предање говори: да се и читава ова породична трагедија догодила баш у дому и са сестром властелина Радића. Томе иду у прилог и топографски називи места у непосредној близини цркве Заове, нпр. Господске Дубраве, Подрумиште, Требеж, Ђелије и др.

Властелин Павле Радић, увидевши да је неправедно усмртио сестру, на један веома свиреп начин, показао се, а по народној песми, и жену је, после девет година њеног тешког боловања, на исти начин, везао коњима за репове и — живу растргао. — Народна песма то врло живо и пластично приказује:

„Мало време за тим постојало.
Разболе се млада Павловица,
Боловала девет годин' дана,
Кроз кости јој трава проницала
У трави се љуте змије легу;
Очи пију у траву се крију” . . .⁶⁾

Кад свирепој и тешко болесној снаји, жени Павловој, ни црква заовина није опростила, она моли мужа да и њу, слично заови, веже за репове коњима и да их одбије у поље, да је живу растргну, да би тако, у истој судбини и истом страдању, нашла неко олакшање својој црној души, потамнелој савести и — прекинула живот у мукама!

Павле је послушао жену, како народна песма каже:

„Привеза је коњ'ма за репове,
па их одби низ поље широко.
Где је од ње капља крви пала,
онде расте трње и коприва;
Где је она сама собом пала,
Језеро се онде провалило” . . .

6) Вук Ст. Караџић, цит.

Да би ову породичну драму боље приказао, народни песник употпуњује ову слику, па даље вели:

„По језеру вранац коњиц плива.
А за њиме злаћена колевка.
У колевци оно мушко чедо,
под грлом му рука материна,
А у руци теткени ножеви”...

Властелин Павле Радић, виновник смрти своје жене, а и у породици доживео толико трагедија и бола, оставља свој двор, богатство, подруме и имања, повлачи се од света у шуму да испашта за почињене грехове, да живи пустињачки, отшелнички ... Овај је свет за њега постао безвредан и мртав.

Предање вели да се Павле, после одласка из света, веома често кретао око гроба своје сестре, као ноћна авет, да је проводио дане и ноћи у — покајничким молитвама и сузама.

Данило Л. Поповић, бивши парох у Батуши, кога је читаво ово питање веома занимало, коме и припада част и хвала да је објавио и две своје књижице о цркви Заови⁷⁾, оставио је у рукопису забелешку: да је властелин Павле, у знак свог кајања, подигао и малу цркву „Покајницу“, „на крају села Топонице, а на путу који води за село Шљивовац, од које се данас познају само темељи“.⁸⁾

Ове се цркве, дигнуте у знак кајања, дотиче и др Леонтије Павловић⁹⁾, а помиње је и Михајло Миладиновић.¹⁰⁾

Свакако у периоду кад је овај крај дошао под власт кнеза Лазара, око 1378. године, кад се сам кнез јаче повезивао и са народом и са овим крајем¹¹⁾, пада несумњиво и његов сусрет са трагедијом у дому својих властелина — Павла и Радула Радића.

7) Данило Л. Поповић: Црква Заова, Бгд. 1928. г. и „Легендарна црква Заова“, Пожаревац, 1941. г.

8) Исти, цит. рукопис.

9) Леонтије Павловић, цит. стр. 9.

10) Мих. Миладиновић: Пожаревачка Морава, СКЗ, Бгд. 1928., стр. 110.

11) Душан Д. Митошевић: Манастир Горњак, Смед. 1969., стр. 9.

Сачувано предање говори како је кнез Лазар, годину дана по овој трагедији у породици својих пријатеља, браће Радића, и лично пошао на место трагедије, да би се уверио у оно што се још живо у народу пре причавало... И, пролазећи са пратњом кроз данашњу „заовичку шуму“, која је, свакако, била много већа и бујнија, наиђе на човека пустињског изгледа, обраслог у косу и браду...

Из разговора са овим човеком, необичног спољног изгледа, Кнез дознаде да је он Павле, покајани брат, који је на тако свиреп начин предао смрти своју сестру, и који је, уз све то, доживео и тешку продичну трагедију, у којој је изгубио све!...

Побожни Кнез утеша свога бившег властелина на тај начин, што и сам зајеле и оде на гроб невино пострадале Јелице. На овоме гробу Кнез се дуго молио Богу, а затим нареди да се ту, на гробу Јелицином, подигне црква, коју народ доцније назва заовина црква или — Заова!

Првобитна црква Заова, свакако је, по размерама, била мала, скромна богомоља, јер оскудни подаци говоре о њој само да је била — са једним кубетом!

Судбина цркве Заове из Лазаревог доба, запечаћена је крајем XVI века. „Недавно је пронађена архивска грађа на турском језику из које се може закључити да је „манастир За(х)ова постојао 1467. г.¹²⁾ а затим су је, свакако, Турци до темеља порушили. — Црква је, после тога, дуго времена остала у рушевинама, а њену имовину узимали су сељаци из околних села, који су се у току краћих примирја с Турцима, враћали у најчешће попаљена села из збегова и избеглиштва. Услед бурних времена, честих ратова и устанака, а највише услед расељавања становништва, црква Заова је била скоро заборављена у шуми, а атмосферске прилике, воде и бујице, прекриле су и оно мало камених остатака од темеља цркве.

Почетком XVII века, како оскудни извори кажу, у једном, можда, само краћем временском интервалу,

---

12) Др Леонтије Павловић: Заова у светлости архивске грађе, Пожаревац 1988 г. сепарат „Viminacium“ 3 стр. 87.

кад је живот бесправне раје у турској царевини почео бивати нешто сношљивији, свакако под живљим утицајем интересовања хришћанских владара и држава за српски народ, кад се народ враћао на опустела згаришта домова из избеглишта и збегова, онда се и читави живот нашег народа, некако, почео будити, освежавати, обнављати . . . Између осталог, то сведочи и рад на преписивању и постанку неких дела у нашем богослужењу, књига на српско-словенском језику, „србуља“, рађених по црквама и манастирима.^{12a)} Додајмо овоме и жив прилив богослужбених књига и икона из Русије.

У томе времену, почетком XVII века, почиње и народно буђење на оживљавању запуштених или порушених цркава и манастира. Анализом, пак, колико је кад у доба првих година турске владавине Браничевским крајем, манастир плаћао данак, по глави, „на име испенце — основне Дажбине за покорене Хришћане — 25 аспри“, др Леонтије закључује „да је манастир, у сваком случају, подигнут пре пропасти српске државе (1453. г.), већ да је, доласком Турака, био жив и да је у њему могло бити шест до седам душа, калуђера“. (Цит 87). У овом крају, конкретно, бива поново пронађена и оживљена црква Заова.

Из поменутог рукописа, вредне заоставштине пок. проте Данила Л. Поповића, бившег пароха батушког, дознајемо и занимљиве околности под којима је тада пронађена црква Заова.

Наводно, на простору око данашње цркве, сељаци су напасали своју стоку, овце и козе. И, једном од њих, Игњату Миладиновићу, из с. Топонице, изгуби се коза у честару шипражја, — „у лознику беле лозе“. После дужег тражења, Игњат пронађе козу која се ту била ојарила, у честару, али ту примети и обрађено камење по коме закључи да је ту некада била црква Заова.

Игњат сазове старије и виђеније људе који закључише да је ту заиста била црква. После немалог копања, „ту пронађу темеље старе цркве и многе црквене предмете“ и одмах одлуче да на пронађеним темељима

^{12a)} Душан Д. Милошевић: Наш богослужбени језик, рукопис. Упореди: Хришћански Весник, Бгд. 1886. св. X стр. 752.

сазидају нову црквицу. . .¹³⁾ Оскудни извори говоре: да је та првобитно обновљена заовина црква, подигнута оскудним средствима самих сељака из Топонице била скромних размера и од дрвета, брвнара, покривена даскама. Друкча се, ваљда није ни смела подизати. . .

Није познат век трајања ове цркве од дрвета, на чијем је месту доцније, свакако кад су се прилике у народу знатно побољшале, подигнута црква „од белог кречног камена (споменика), које су скупили са околних гробља” . . .¹⁴⁾ Та нова црква, по свему судећи, била је, бар приближно, слична оној из Лазаревог доба, јер је и она била „са малим кубетом на средини” . . .¹⁵⁾

Најраније описе ове цркве имамо из прве половине XVIII века, из пера нашег познатог путописца Јоакима Вујића.¹⁶⁾ Он је по налогу кнеза Милоша, око 1825. г., путовао по Србији и описивао цркве и манастире.

„Кад је 1826. г. Јоаким Вујић посетио Заову забележио је да је црква врло мала и да је имала једно кубе, са лепим позлаћеним крстом. Мало кубе помиње и В. Петковић, али га данас нема. Црква је била сазидана 1805. у доба Карађорђа. По народном предању први оснивач манастира био је кнез Лазар. Унутрашњост цркве била је украшена живописом, за кога Вујић наводи да је оштећен од Турака. Црква је имала иконостас и друге потребне црквене предмете.” (Ј. Вујић, цит. 87, по Леонтију).

О овој цркви, око 1874. г., писао је и М. Ђ. Милићевић у свом познатом делу „Кнежевина Србија”¹⁷⁾, а у архиви бив. Окружног протопрезвитерата пожаревачког постоји опис цркве Заове из 1875 г., у рукопису. То је свакако, извештај комисије која је те године вршила описе свих манастира у Србији.

Свакако због бурних прилика 1804. г., кад је први српски устанак, под вождом Карађорђем, показао видне успехе у Браничеву, око Смедерева и Пожаревца, изгледа да је Заова опет била спаљена и порушена. Јер,

13) Д. Л. Поповић, цит. рукопис.

14) Д. Л. Поповић, цит. рукопис.

15) Исто.

16) Ј. Вујић: Путешествије по Србији СКЗ, Бгд. 1902. стр. 87.

17) М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Бгд. 1876. г., стр. 1035, 1054, 1082.

у наредној 1805. години, цркву је посетио Карађорђе. И тада, видећи цркву порушену Карађорђе „богато је обдари новцем и многим црквеним предметима“.¹⁸⁾ Но, по свему судећи, Карађорђе је тада, не само обдарио, него и — оправио цркву Заову. Размере те оправке, највероватније, тицале су се оправке крова и извесног проширења цркве. Највероватније, нестало је тада и јединог кубета на цркви.

Кнез Милош Обреновић обнављао је цркву Заову, односно поново зидао, а исто тако и кнез Александар Карађорђевић 1847—1849. г. „... Види се да је кнез Милош тек 1837. године дозволио обнову цркве Заова. У то време у Милошевој Србији развио се беспримерни полет обнављања или зидања нових цркава и других грађевина.“ У овој последњој оправци, црква је добила и свој данашњи живопис. О томе има и запис изнад јужних улазних врата у цркву, како ћемо доцније видети. — Цркву је живописао Живко Павловић, молер из Пожаревца, а осветио је митрополит Србије Петар Јовановић, на дан Мале Госпође 1850. године.

Зидање цркве Заове, у доба кнеза Милоша, по свим знацима, није ишло без уобичајених тешкоћа, какве се и данас, најобичније, истичу скоро у свим народним пословима. Овде, чак, ни утицај свемоћног кнеза Милоша, понекад, није био довољан и одлучан. Такав је, на првом месту, био случај са избором, односно одређивањем места на коме ће се црква подићи. Кнез наређује Петру Илићу, старешини среза моравског, да одреди место на коме ће се црква зидати и шаље му чак и мајсторе који ће тај посао обавити, а овај је „17. маја 1837. писмено известио кнеза да је предложио кметовима и целом народу да за зидање новог манастира одреде бољи положај од садашњег. Међутим, кметови и народ су изјавили да би најрадије желели да се црква подигне на истом месту где је и био стари манастир, јер су се многи онде спомогли“ (др Л. Павловић, цит 88—89).

У склопу свих тих тешкоћа, мањих и већих, код зидања цркве Заове, изгледа да је био и састав мајстора, радника који су цркву зидали. Свакако да првобитни

18) Д. Л. Поповић, цит. рукопис.

зидари нису били довољно вешти, вредни ни заузимљиви, јер се посао отегао од јуна 1837. па до октобра 1838. г., те је кнез Милош „наредио да из Алексинца дођу у Заову двојица вештих мајстора који ће надзиравати досадашње мајсторе да боље зидају цркву него досада. . . За раније невеште мајсторе, који су Заову дотле радили, кнез је наредио да морају и даље радити, али под командом нових.“ (Л. П. 89).

Неважан заплет са мајсторима који су зидали цркву Заову, али веома карактеристичан, избио је опет због живог уплитања кнеза Милоша и у сами ток зидања. Наиме: „кнез Милош је 19. VII 1837. из Пожаревца наложио свом капетану Петру Илићу да мајсторима у Заови нареди да кад са зидањем дођу до свода обуставе рад, да би се зидови осушили. За то време мајстори треба да припреме и истешу камен за свод.“ (Л. Павловић, цит. 19).

Зидари су се одлучно успротивили оваквој кнежевој наредби, са мотивацијом: да нису уговорили вађење и тесање камена, већ само зидање готовим каменом. Овај су спор мајстори лично изравнали са кнезом; а овај нешто касније јавља: „да је мајсторима исплатио хиљаду чаршијских гроша, а да је Исправничество дужно да им изда још пет хиљада гроша, да су мајстори дужни да копају камен, а превоз камена извршиће Петар кулуком“. (др Л. Павловић, цит. 89).

„Изнети архивски подаци дозвољавају да закључимо да је кнез Милош, најмање два пута писмено захтевао од мајстора да Заову што лепше озидaju, а посебну пажњу да посвете своду. Тако је пре свега дошло до украшавања јужне и северне фасаде и портала на јужним Вратима“. (др Л. Павловић, цит. 89).

1946/9

2. ЦРКВА ЗАОВА

— О п и с —

Црква Заова, посвећена светим архистратизима Михаилу и Гаврилу, по предању, задужбина је српског кнеза Лазара, светитеља и мученика косовског.

Црква Заова, далеко богатија легендом и прошлошћу, него ли својом скоро једноставном архитектуром, несумњиво спада у наше занимљиве и важне споменике црквене културе.

По свом спољашњем изгледу, Заова је представник наших цркава у српско-византијском „моравском“ стилу, сада без кубета. — У основи цркве лежи крст, са знатно проширеним апсидама, певничким и олтарском. — Зидови цркве су на каменим темељима, који су недавном опорком још учвршћени и појачани бетонском подлогом, из бојазни од клизања земљишта. Око читаве цркве бетонском стазом, ширине 1 м., осигурани су темељи од продирања воде. (сл. 1.)

На каменим темељима цркве, вел. 17. 0 x 8,5 м., уздижу се зидови висине око 4,5 м., од камена пешчара. — Зидови цркве су фуговани и посебно декорисани у камену а њихова дебљина у соклу, вис. 0,50 м., износи 0,50 док је остали део зида дебљине 0,40 м.

Зидови цркве су каменим прстеном пресечени хоризонтално скоро на две половине, различито декорисане. — Нижи део зида, онај изнад сокла, на јужној страни цркве, једноставан је и без посебне декорације и орнаментике. Јасно је да је архитекта овим пресецањем зидова цркве, а посебно једноставнијом и богатијом декорацијом истих страна, желео скренути пажњу посетиоцима на изванредан камени декор оквира улазних јужних врата.

Врата су, пре свега, уоквирена у велики камени рам, величине 2,60 x 2,20 м., а затим у мањи, исто тако камени, оквир. Надвратник је из једног комада и веома изрезбарен, скоро филигранским шарама у камену, преплетима и розетама.

Изнад већег каменог рама, оквира налази се камена ниша, вел. 1,50 x 0,75 м., за икону храма.

Сама врата на цркви су од дрвета и профилисаних дасака, довољно очувана и лепе израде. — На овој су страни и два мања прозора, један у зиду, вел. 0,70 x 0,90 м. На оба су прозора уздужна и попречна гвожђа.

Изнад каменог прстена, горњи део зида је знатно богатије и раскошније украшен. Пре свега, платно зида декорисано је малим стубићима, следе аркаде, које читаво платно зида деле на тринаест привидних поља, ниша. Све се оне равномерно завршавају у полукружне оквире који се сливају у вертикалне стубиће.

Симсови цркве су, скоро раскошно, декорисани. Изнад троструког каменог венца, око читаве цркве иде још један венац од опеке, постављене косимице на цик-цак, а изнад овог венца су још два од камена.

Јужној фасади цркве, одговара декор зидова севера, сем што на северној страни нема врата ни декора везаног за њих.

Источна фасада је утолико занимљива што је на тој страни и олтарска апсида, како смо рекли, знатно изражена. Њена спољашња мера износи ширина 7,50 м., а дубина 1,10 м. висина свих апсида је око 2,50 м.

Западна фасада је једноставнија од осталих. И њу камени венац дели на два дела, с тим што горња половина зида, декорисана као и остале, у лажне, плитке нише, прераста у једноставну површину зида која чини калкан цркве.

Кров цркве је једноставан, на две воде, под дотрајалим црепом, са калканом са западне стране, на чијем је врху повећи крст од пљоснатог гвожђа, солидног облика и израде.

Зидови цркве, свакако због тога што су темељи попустили или земљиште показало тенденцију да клизи, напрсли су. У једној од низа оправки код ове цркве, по-

стављене су по три гвоздене затеге које су учврстиле зидове и осигурале их од даљег пуцања.

Унутрашњост цркве Заове далеко је богатија и занимљивија од њене — камене спољашњости.

Пре свега, унутрашњост цркве Заове запањује својом упадљивом једноставношћу. Црква је, такав је први утисак, са скоро привидном класичном поделом на припрату, лађу и олтар. Овде као да доминира лађа цркве, широка, пространа, сва живописана, али слабо осветљена.

Олтар од овога пространог наоса лађе цркве, одвојен је дрвеном преградом иконостаса, са четири реда икона велике вредности. На иконостасу од посебне су вредности царске двери и крст на врху, који су изрезбарени, док је остали део иконостаса једноставније израде.

У олтару од посебне су важности три света јеванђеља и то: прво, оковано у сребро, са изразитим медаљонима Христа и четири јеванђелиста, мало коло, штампано у Русији 1803. г. Друго јеванђеље из 1846 г., средње коло, штампано у Русији, а треће из 1815 г., велико коло, штампано у Русији.

У цркви се чува и осредњи крст, кујунџијски рад, извежен од сребра, са натписом дародавца кнегиње Јулије Обреновић, рођене грофице Хуњади, поклон цркви Заови из 1860. године.

Масивни зидови цркве Заове живописани су 1849. г. у време владавине кнеза Србије Александра Карађорђевића и митрополита српског Петра (Јовановића). О овом живопису о чијој ћемо вредности говорити посебно, остала су и два натписа, од којих први на зиду изнад улазних врата са јужне стране. Он говори о времену кад је живопис рађен. Други натпис је на зиду, изнад улазних врата са западне стране. Он говори, пак, о људима који су живопис радили и о другим чијом је заслугом и трудом дошло до — живописа цркве, те их ваља и поменути. Тај део натписа гласи:

„РЕВНОВАНИЈЕМ Г. ПРОТОПРЕЗВИТЕРА ЈОСИФА СТЕФАНОВИЋА И Г. ЈОВАНА ЂУКИЋА, ПАРОХА БАТУШКОГ, ТУТОРА МИЛОША ИГЊАТОВИЋА И ГРУЈЕ СТОЈАНОВИЋА ЖИТЕЉА ТОПОЛНИЦА И ЖИТЕЉА ТОПОЛНИЦЕ. ПОМЈАНИТЕ И МЕНЕ РАБОТАВШАГО РАБА БОЖИЈЕГ ЖИВКА ПАВЛОВИЋА, МОЛЕРА ИЗ ПОЖАРЕВЦА БИСТЕ ЖЕ КАЛФА ИЛИЈА СТОЈИЋЕВИЋ ИЗ СМОЉИНЦА. ГОД. 1849. 30. СЕПТ.“

Све површине зидова су живописане и читави свод. Живопис је, углавном, распоређен на зидовима у три зоне, док би драперија, у висини сокла, чинила четврту зону живописа.

Почевши од олтара, живопис је у цркви овако распоређен:

У олтару, без нише за жртвеник, с лева на десно, ликови светитеља овако су распоређени: св. Максим, ерхиепископ српски, св. Николај Чедотворац и до њега св. Сава II ерхиепископ српски, затим прозор и до њега: св. Три Јерарха: св. Василије Велики, св. Јован Златоуст и св. Григорије Богослов. У калоти олтарске апсиде изражен је Ковчег Завета, окружен херувимима серафимима, а са стране су Мојсије и Арон.

У калоти десне певничке апсиде приказано је Васкрсење Христово, а испод њега св. вел. муч. Георгије, св. Прокопије, св. Пантелејмон и св. Трифун.

У калоти леве певничке апсиде приказан је Силазак св. Духа на апостоле, а испод ове композиције дато је место светим мученицима: Никити, Меркурију и Нестору, који прима благослов светог Димитрија.

Остали живопис, по зидовима, распоређен је овако: на јужној страни, у првој зони су, од олтара ка западу: св. Киријак Отшелник и св. Алимпије Столпник. У другој зони приказано је Преображење Господње и Ваведење, изнад самих улазних врата.

На северној страни, у првој зони су св. Врачи Кузман и Дамјан, које раздваја један прозор; док је у горњој зони приказано Рождество Христово.

На западној страни, најбогатијој живописом, у доњој зони су Срби — Светитељи, са леве на десно: св. Стеван Дечански, Цар Урош, св. Кнез Лазар, па врата, а затим св. Царица Јелена и Константин, са крстом за тим св. деспоти Јован и Стеван.

Изнад ових светитељских ликова, скоро на читавој страни приказана је композиција Успенија Пресвете Богородице, са присуством анђела и људи.

Испод ове композиције стоји натпис: „ОТКУПИ Г. ЈОВАН РАДИВОЈЕВИЋ, ПАРОХ И ЖИТЕЉ ПОЉАНСКИ, СЕБИ, РОДИТЕЉИМА И ЧАДОМ“ ...

При самом врху овог западног зида приказана је св. Богородица, са омофором на рукама — празник Покрова Богородичина, — а два светитеља стоје испод омофора, са доста анђела око Богородице.

На своду црквеном, у средини је изобразен Господ — Саваот, у украшеном оквиру великих размера, а са страна су приказане фигуре светих пророка старозаветних, великих и малих, свих шеснаест на броју и то подељених у групама по четири!

*

* * *

Сем поменутих два записа на зидовима цркве Заове, о времену њеног живописања и о — Живку Павловићу, уметнику који је тај рад изводио, сачуван је и уговор о закључењу погодбе са сликаром о овом послу. — Тај се уговор налази у старој архиви бив. Оружног протопрезвитерата пожаревачког за 1845. годину, а објавио га је и др Павле Васић у својој студији о Живку Павловићу, молеру пожаревачком¹⁹⁾

19) Др Павле Васић: Живко Павловић — молер пожаревачки и његово доба, Пожаревац, 1968. г. стр. 44.

Није без интереса упознати се и са садржином тога уговора, онако како га је објавио др Павле Васић у поменутој својој студији о сликару Живку Павловићу, из Пожаревца (ст. 45):

„Контракт између општине припадлежуће цркве Заове и молера Живка Павловића из Пожаревца сачињен и закључен под ниже следујућом погодбом два равногласна контракта као што ниже следује:

1 — во Обавезује се горе поменути молер Живко Павловић да цркву од сада до Митрова дана горе и доле свуда по дувару измала и малтерише.

2 — го да ће у његовом молерају изображенија по вкусу евангелском молована бити

3 — ће обавезује се молер да ће сва изображенија лепом, чистом постојаном фарбом бити

4 — то обавезује се општина даћеду молеру дати засав његов труд и трошак 100 цесарских и словом говорим сто дуката цесарских и то у три квартала и ови квартали за три године да буду наплаћени. Први квар: о Митрову дне, ове текуће године. Други квар: о Митрову дне 1846. 3 квар: о Митрову дне 1847 Иктом да се да у помоћ молеру као креч...

Слијед чега ради сочињава се два равногласна контрактна данеби једна страна ка другојпротивстати могла

У Пожаревцу
20. март 1845

Председатељи примиритељни судова

Председатељ Великоселски

Стоић Стоисав

Председатељ тополнички

Арсеније Перић

Председатељ

Влашкодолски

Василије Стојковић

Председатељ Врбнички
Јован Петровић
Председатељ Калишки
. . . . . Стеванов
Молер
Живко Павловић
Јован Ђукић
Парох . . . . .
Јован Радивојевић парох пољански
Да је предстојећи контракт
предамном подписан и потврђен сведочим

У Пожаревцу
23 марта 845

Јосиф Стојановић
Протопрезвитер Пожаревачки"

Сем података о молеру Живку Павловићу као стварном творцу живописа, из овога сачуваног документа видимо: колико су ови радови плаћени, начин плаћања, — у годишњим ратама. Што је још веома важно, види се из овога уговора из којих су села „председатељи примиритељних судова“ учествовали у овом уговарању, то је, свакако, потврда: да су и та села учествовала у — плаћању за израду овог живописа. Потписи пак, пароха тополничког Јована Ђукића, чији се гроб налази у порти цркве Заове, и потпис пароха пољанског Јована Радивојевића сведочи да су обе ове парохије припадале цркви Заови, тј. да им је она била — парохијска црква. . .

*
*   *
*

Живко Павловић, творац живописа у цркви Заови, српски је сликар и живописац из друге половине прошлог века. То је ствараоц и уметник, који је, са својим делом, стајао целог века између два ондашња схватања у — иконописачкој делатности: између старог, конзервативног и новог, напреднијег за које он није имао довољно ни талента, ни стручне спреме. Да, јер је сликарство учио као — занат, молерај. — Због тога, творац

живописа у Заови, био је разапет између тога двога: колико је осећао своју неподобност за ново, за оно што неодложно долази, још више је жалио за старим, које неминовно пропада, јер је видео да старог нестаје, да се губи — у његовом занату! . . . Због тога, Живко Павловић се сав уносио у своја дела, у своја уметничка остварења, дајући им душу, живот, себе.

Др Павле Васић, у својој посебној студији о Живку Павловићу, његовом раду и времену, живопис цркве Заове, једно од највећих уметникових дела, зове — великом галеријом „музеја Павловићевог сликарства у који је он желео да сажме најбољи део себе и свога знања“ (стр. 40). По др Васићу, Живко Павловић је и израдио живопис у манастиру Заови као свој одговор савременицима и протагонистима новог у црквеном сликарству. Живопис је, по др Васићу, завет уметника: „исликаће манастир Заову па да његов молерај говори надалеко какав је био молер Живко Павловић“ (ст. 33).

До које се мере Живко Павловић уносио у своја дела у живопису манастира Заове види се из студије др Павла Васића о животном путу и делу истог сликара, који његове радове у Заови зове — „трагичним криком. . . који нам открива његов ужас пред пролазношћу и забором свега ондога што је био његов свет“ (стр. 45). — Зато, су ваљда, и живопис и иконостас у Заови тако ретка и тако добра уметничка достигнућа, која др П. Васић, са пуно права, зове: . . . „једна велика сликарска целина његовог родног краја: манастир Заова“ (стр. 31).

Ако би се, пак, упустили у побирчење само оних детаља, из дотадашњег начина сликања живописа и светитеља, за оним, дакле, што је уметник у свом — крику, последњој својој уметничкој егзалтацији, желео задржати, овековечити, онда не би смо смели олако прећи преко чињенице: да је уметник, у сцени Усековања главе св. Јована Претече, приказао Иродијаду, жену Иродову „у српској грађанској ношњи XIX века, каква се онда носила у Пожаревцу и у целој Србији. Иродијада има на глави тепелук и вео, ниске ћердана око

врата, тамно либаде широких рукава, притегнутог у струку, бајадером, марамицу у левој руци и на ногама широке турске јеменије“ (ст. 35).

Дајуће не само читавог себе, у живопису Заове, уметник је, можда исто толико, желео у своје највеће и најбоље дело утиснути и душу краја у коме ствара и који је прокрстарио у потрази за послом и — носио га у срцу. То је била његова ужа Србија, управо њен вољени део — Шумадија. Зато је уметник, у декоративним мотивима у иконостасу Заове и... „одабрао оно што је постало симбол Србије: хрстово лишће, симбол Шумадије, земље хрстових шума“ (ст. 36).

Коначно, још једна црта наглашена у Заови, у иконописачком раду Живка Павловића, несумњиво је утисак, како др Павле Васић, у поменутој студији о уметнику закључује, да: ... „он верује у то да ће ови мртви верници доћи на теразује арханђела Михаила и да се труди да што живље дочара ту неминовну реалност“! (стр. 36). Ово је, свакако и поента у стваралачком раду уметника, а можда и повод да се он тако чврсто држи устаљених изражајних форми у свом стваралаштву, као што се, ето, чврсто држао и — своје вере православне која га је упућивала у једну постојаност, чврстину, у нешто непроменљиво... као што су судбине верника —, па и неверника, да дођу на теразије светог Арханђела!...

*

*

*

У цркви Заови народ придаје највећи значај гробу Јеличином и зове га — „Светиња“. То је озидана гробница вел. 95 x 40 x 70 см., у наосу цркве, уза северни зид, према улазним вратима са југа. Гробница је забетонирана. Изнад гробнице је постављена слика која приказује како четири бела коња растржу Јелицу, привезану конопцима за мишице и ноге, па за репове коњима. У средини је брат, у војводском оделу, који замахује на коње. — Пред овом сликом, коју народ из-

једначује са сваком другом иконом, гори кандило. —
Изнад гроба, више удесно, поред самог пиластра, сто-
ји натпис, доста оштећен, из кога се могу разабрати
ове речи:

„СИЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ЗА ЧЕСТ ХРАМУ СВЈАТЕ
ЗАОВЕ (прилаже) ДОБРИЈА СУПРУГА ЈОВАНА (Иг-
њатовића 1.857, парох влашкодолски) ПАРОХА СЕБИ
И МЛАДИМ СВОЈИМ“.

Слика на гробу Јеличином, вел. 68 x 64 см., по твр-
ђењу др Леонтија Павловића, рад је Тодора Матића,
учитеља из Топонице^{19а)}, иако на истој стоји само нат-
пис: „ОВУ СЛИКУ ПРИЛАЖЕ ЦРКВИ ЗАОВИ ТОДОР
МАТИЋ, УЧИТЕЉ ИЗ ТОПОНИЦЕ“.

19а) Леонтије Павловић: Једна народна песма у браничев-
ском крају, стр. 10.

3. СВЕШТЕНСТВО И ЦРКВЕНА ОПШТИНА

У многим изворима из прошлог века, црква Заова се помиње као — манастир²⁰). Није искључено дакле, да је она то и била све до 1837. године, а од ове године никад више није престајала бити и — парохијском црквом околних парохија: батушке, велико-селске, влашко-долске, пољаначке и топонишке, све док неке од ових парохија нису подигле себи цркве. Заова је, дакле, све до наших дана, остала парохијском црквом парохије топонишке. —

Није наодмет поменути и слабе трагове монаштва кад је Заова била манастир. Године 1826, по Вујићу „Манастирски конаци имали су неколико соба“ Ј. Вујића је у манастиру дочекао и испратио калуђер. (Ј. Вујић, цит. по Л. Павловићу).

„Забележено је да је 1797. године у запуштеном манастиру живела монахиња по имену Магдалена. Кад је 1829. г. у Заови дошао нови калуђер, почео је да тера монахињу из манастира, па чак и да је туче. Ради тога она се 1829. године обратила кнезу Милошу са писмом. О себи каже да већ 32 године служи у овом манастиру, тј. од 1797. За то време успела је да од народа скупи толико средстава да је купила два винограда по две мотике; затим, бачву и остало. Даље је средила манастир тако да путник намерник има где преноћити. „Сад је дошао један калуђер који растера кметове и народ од манастира. Затим је почео мене протеривати и бити, а манастир сасвим орушити“... Магдалена се обратила кнезу „са знањем кметова, јер калуђер све што добија ставља у ђемер, па ће са новцем да умакне, а ваши момци кад дођу у манастир неће моћи да нађу

20) Д. Л. Поповић: Легендарна црква „Заова“, Пожаревац, 1941. стр. 3.

конак себи и преноћиште". (М. Веселиновић: Српске калуђерице, Глас СКЛ 80, Бгд. 1909. г., 20, по др Л. Павловићу).

Братство манастира Заове 22. маја 1830. године обавештавајући кнеза Милоша да је њихов манастир, посвећен Светим Архистратизмима Михаилу и Гаврилу, поправљао још 1805. године Карађорђе, али је сада у рушевинама. Јеромонах Серафим Стефановић наводи да је тада манастиру дарована и земља за орање, њиве, ливаде и шума као што је обичај. Затим се жали на „спахије са сељанима из Великог Села и Топонице, који су одузели део имања, иако је главницу плаћао манастир. Даље, код манастира су подигнути топонички салани, који манастиру праве велику штету са стоком. Браник шуме је посечен, те су ливаде ограђене. На крају у писму је наведено да је црква откривена. Зид на месту пукао и манастир треба оправити. Богослужење су служили без књига, јер их немају.“ (Архив Србије, Кнежева канцеларија 1830. г. Објављено у књизи „Класицизам код Срба“, Бгд. 1966. г. стр. 185—186, по др Леонтију Павловићу, цит. стр. 112. —

„Заова је била манастир и 1837, а после оправке и проширења храма претворена је у световну цркву.“ (Л. Павловић ст. 88). Тако је остало све до наших дана!

Према доступним подацима, листа парохијског свештенства које је припадало цркви Заови, могла би се овако представити:²¹⁾

1. Јован Ђукић (1837), парох батушки;
2. Михајло Тодоровић (1839), парох пољаначки;
3. Јован Радивојевић (1841), парох пољаначки;
4. Милош Томашевић (1850), парох влашкодолски;
5. Петар М. Шљивић (1854), парох влашкодолски;
6. Живан Стојковић (1856), парох батушки;
7. Стојић Милутиновић (1856), парох врбнички;
8. Милић Ђукић (1856), парох батушки;
9. Јован Игњатовић (1857), парох влашкодолски;
10. Коста Девећ (1865), парох батушки;
11. Татомир Миловук (1873), парох батушки;
12. Антоније Милосављевић (1874), парох црнишки;

21) Душан Митосевић: Православна Епархија браничевска рукопис.

13. Димитрије Поповић (1880), парох батушки;
14. Владимир Јосифовић (—), парох батушки;
15. Светозар Ђукић (—), парох великоселски;
16. Велисав Илић (—), вел. селски, топонички;
17. Данило Л. Поповић (—), парох великоселски;
18. Ђура Л. Тодоровић (1933—1971), парох топонички.

Протојереј **Ђура Л. Тодоровић**, бив. парох топонички, рођен је 14. јуна 1909. г. у селу Пелевом Бријегу, бив. срез подгорички, у Црној Гори, од родитеља Луке и Зорке Тодоровић, земљорадника. — Завршио је основну школу, гимназију и богословију „Св. Петра“ на Цетињу, 1931. г. У чин свештеника рукоположен је 15. септембра 1933. г. и одмах постављен за пароха топоничког, на којој је парохији остао све до смрти 1971. г. Прота Ђура сахрањен је у порти цркве Заове, где су му захвална деца украсила гроб — подигла споменик.

19. Драгољуб Лазич (1971), парох црнички и в. д. топонички;
20. Душан Николић (1971), садашњи парох топонички.

Пре доношења и ступања на снагу Устава Српске православне цркве (1931 г.) пословима цркве и црквене имовине руководили су свештеници уз припомоћ и сарадњу црквених тудора. У међувремену од 1921—1932. г., на положају црквених тудора смењивали су се и то:

1. Милисав Митровић
2. Михаило Митић
3. Цветко Филиповић
4. Михајло Богдановић
5. Михајло Јовичић
6. Панга Јаношевић и
7. Никола Филиповић.

Ступањем на снагу Устава СПЦ (1931), после извршених првих црквено-општинских избора за Црквено-општинске савете и управне одборе, образована је и Црквена општина у Заови. Благајничку дужност су, на изменично, обављали: Михајло Јовичић, Стојадин Симоновић, Владимир Јаношевић, Милисав Марковић, Милан Грујић, Јован Милошевић, Мохвалац Илија и Богољуб Илић. —

Као што је кривудава и изломљена линија историје цркве Заове, као грађевине, још је кривудава линија њеног поседа, њене имовине, која се пењала и до 117 ланаца земље.

„Вујић је забележио да је за време кнеза Милоша манастир своме спахији — Турчину, плаћао главницу, а од усева давао десетак. Тако је било и 1467, кад је састављан Браничевски тефтер“. (Ј. Вујић, цит. 87 по др Л. Павловићу).

„Судећи по осталим наплаћеним десетцима, у пшеници, јечму, овсу, меду, орасима, свињама, поврћу, винограду, млин, манастир је задужен у укупном износу 8.533 аспре. Одатле опет закључак да је манастир поседовао обрадиве земље и водио своју економију“. (Л. Павловић, цит 87).

У жиропадним црквеним шумама, богатији сељаци из околних села, посебно они који су се том привредном граном бавили, — товљењем и извозом свиња, најпре су уз минималан доходак цркви, освајали црквену земљу и шуму, подизали оборе и товилишта чак до непосредне близине цркве . . . Спор са овима дуго је вођен у време прве владе кнеза Милоша (1830—1838). Кнез је, изгледа, имао више разумевања за — свињогојце и извознике, него ли за потребе цркве, јер је и сам био трговац и извозник свиња. — Спор је окончан тек за владавине кнеза Александра Карађорђевића, да би га, по отступању овога са престола Србије, 1858. поново решавао кнез Милош. Он је спор окончао одредбом: да шума и даље остане власништво цркве, а да је користе околна села и — плаћају за то цркви свако село по 15 дуката годишње у злату. Међутим, сељаци — трговци изиграли су и ову кнежеву одредбу, јер нису хтели плаћати цркви у злату и дукатима, већ у хартији и сребру, рачунајући по 12 динара за дукат. Такав му је курс и био . . .

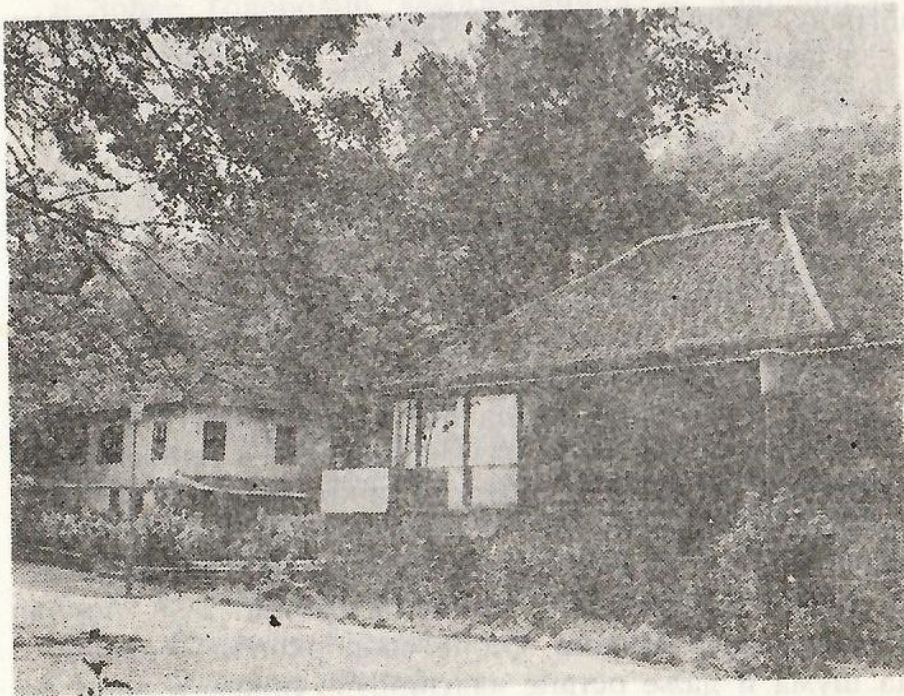
Услед изгубљеног и смањеног власништва у црквеној шуми, а и у оскудици новца за ово маратонско вођење спора и парницења за шуму, крајем прошлог века, црквена је управа покушавала да шуму издаје под годишњи закуп Цинцарима, који су, водили прву реч у трговини Србије, па су и закупнину препродавали, уступали околним селима, што је ову осетљиву материју са-

мо још више компромитовало, потенцирало незадовољство и заоштрило односе. Све ово, пак ишло је на уштрб угледа цркве, црквене управе и свештенства. . .

Последњом аграрном реформом код нас, црквени земљишни посед сведен је на 10 хектара, под шумом. —

Од остале црквене имовине — непокретности, вредан је помена парохијски дом, приземна стамбена зграда, са 11 одељења. Кућа је у стилу сеоских кућа у овом крају, са карактеристичним тремом и дрвеним стубовима. — У парохијском дому станује парох, а ту је и канцеларија парохије и Црквене општине.

Сл. 4. Конак и ресторан у цркви Заови. Снимио Рад. Милошевић, свештеник

Црквена кућа, бивши конак за народ, сад је адаптиран и претворен у леп и удобан угоститељски објекат, са рестораном, салом и богатом терасом (сл. 4.). — Конак је својина цркве, али је издат угоститељском предузећу из Пожаревца под 25-годишњи закуп.

На тај начин, уз бројне камп кућице по црквеној шуми, у Заови су се сусрели старо и ново, прошлост и садашњост. Обе су лепе и достојне наше љубави и пажње. . . —

*

*

*

Оно што не само цркви Заови, већ свима осталим локалитетима везаним за име сестре Јелице и за њену необичну смрт, даје особиту и изузетну важност, то је култ, поштовање, обожавање Јелице, због њене трагичне судбине.

Истина, наша Црква се није нимало ангажовала, па чак ни мешала, у питање прослављања сестре која је невино, али лажно оптужена, страдала, искусила најстрашнију смрт.— По народном веровању, уз прећутну сагласност Цркве, по чудотворној моћи Јеличиног гроба у цркви Заови, по моћи осталих цркава везаних за њено име, и посебно светих и лековитих извора воде, сестру Јелицу је прославио — сам Бог. На питање, пак, да ли ће, можда, у догледном времену доћи и до, евентуалне канонизације сестре Јелице, до њеног проглашења за светитељку, тешко је веровати, јер су, ипак, услови које канони Цркве, од старине, постављају, минимални, недовољни за њено признавање за светитељку. . .

Насупрот горњем, дугачка је листа оних који су нашли лека и утехе својим душевним и телесним болестима и животним недаћама овде, у цркви и — на гробу сестре Јелице. Пред тим, често веома потресним причама, а особито пред необјашњивим примерима чудесног исцељења болести и оздрављења, човек остаје дубоко, задивљен, усхићен или — збуњен и запрепаћен у свом маловерју!

Неки од ових потресних примера оздрављења, већ су одавно забележени. Они су публиковани и у монографијама до сад писаним о цркви Заови. — Неке од ових случајева, као ни сам култ сестре Јелице, није заобишао ни др Леонтије Павловић у свом капиталном делу, историјско-етнографској расправи о култовима лица код Срба и Македонаца²²⁾ Напротив, питању култа Јелице и свему насталом у вези с тим култом у Браничеву, посвећено је у поменутом делу доста труда и пажње и тиме нас посебно обавезао — на захвалност.

Овога пута, морамо се задовољити помињањем само два-три најсвежија примера чудесног дара и исцељења, да би било јасније како моћ божија, која дејствује не-

22) Леонтије Павловић: Култови лица код Срба и Македонаца, Смедерево, 1965. г., стр. 218—230.

1946 7/1

прекидно и лечи немоћне, подједнако дејствује и сада на овим светим местима.

Карактеристичан је доживљај **Драгана Т. Милошевића**, из Доње Ливадице. Његова захвалност цркви Заови „За исцељење својих очију“, нашла је видног израза у речима молитве Богу: „Господе жељан сам светлости дана“ ... и мало даље: „Цркви Заови за исцељење својих очију ...“.

Други пример: **Драгољуб** и **Даница Кркановић**, из Кучева, захвални су Богу и манастиру Заови, јер су, принетим молитвама Богу овде, у манастиру Заови „добили мушко дете Мирослава“. Ову своју племиниту благодарност цркви Заови, између осталог, пресрећни родитељи изразили су, на увид осталим, у извеженом тексту на платну правоугаоног облика, вел. 80 x 60 см. На овој урамљеној и под стаклом „захвалници“, на горњој страни, је фотографија Драгољуба и Данице, сва како док још нису имали дете, а у доњем левом углу је срећна мајка — Даница, са сином на крилу (сл. 6.). —Протонамесник г. Радомир Милошевић, сада парох у Смедереву, тврди да познаје Драгољуба и Даницу и да им је он, док је био парох у Кучеву, крстио тога сина Мирослава!

Трећи пример: **Драгомир Лазич**, свештеник из Малог Црнића, који је у то време опслуживао парохију топоничку и служио у цркви Заови, саопштио нам је овај необичан случај исцељења у цркви Заови: „У суботу, 24. јула 1971, уочи младе недеље, донели су нам запрежним колима у цркву Заова једну болесну жену из села Миријева. Жена је била средњих година, али тешко болесна, непокретна. На поњави су унели жену у црквени конак где је преноћила. — Сутрадан, у младу недељу, опет су жену унели у цркву где је преседела службу божју.“

После службе, прочитао сам болесници молитву — врачевску, а два побратима су јој затим стављали крстове. Болесница је остала у цркви затим још пола сата. Ја сам, са неколико људи, седео пред црквом. На наше велико дивљење, болесница се појавила из цркве, ишла је сама и, без ичије помоћи, отишла чак до кола, попели су је у кола и — отишла исцељена!

За ову жену причали су ми они што су са њом дошли, да је већ десетину година болесна. Овоме чуду исцељења, сем мене, били су и очевидци још и Бранислав Павловић, црквени појац, који је био један од побратима, Чедомир Пауновић, црквени благајник, и још неколико жена". (Давању ове изјаве присутни: Р. Милошевић, свештеник из Смедерева и Драгољуб Дончић, свештеник из Скобаља).

* * *

4. СВЕТЕ И ЛЕКОВИТЕ ВОДЕ

Географски брдо Сопот огранак је хомољских планина, а повијарац који иде између Петровца и Свилајнца на север и спушта се у Дунав код Костолца, носи географски назив браничевски повијарац²³⁾ — На овоме повијарцу, на месту зв. „Садови“ одиграла се и драма сестре Јелице²⁴⁾, а места која подсећају на њу и на њену трагедију, како цркве, тако и извори светих и лековитих вода, расути су у наоколо, на простору око 50 кв километара, по браничевском повијарцу.

Тих неколико места (Садови, Шопот и др.), а посебно неколико извора добре и хладне пијаће воде, у посебном су народном поштовању. Те се воде називају светим, а народно искуство, од давнина, приписује им и — лековитост. Њима се долази обично са болесницима, о великим празницима и — младим недељама.

Сва ова места су у непосредној вези са мученичком смрћу сестрице Јелице, оклеветане за страشان злочин и невино пострадале . . . Да би изразио њену праведну жртву, народни песник вели:

„Где је од ње капља крви пала,
Онде расте смиље и босиље;
Где је она сама собом пала,
онде је се црква саградила” . . .

Отуда и све оно што је везано за овај страشان догађај и ову језовиту смрт, по народном уверењу, све је

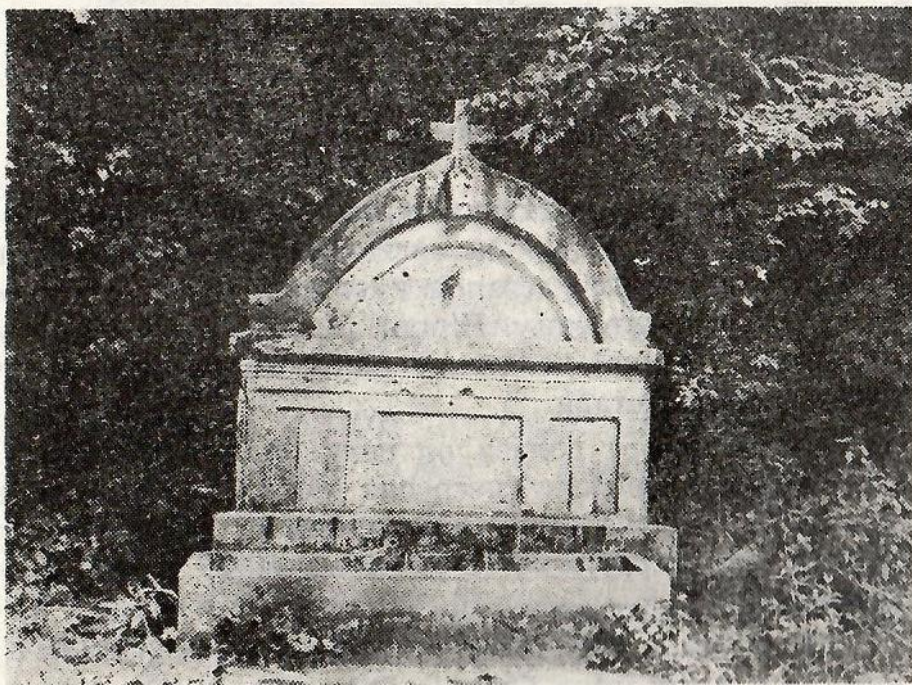
23) Душан Митошевић: Православна епархија браничевска рукопис.

24) Леонтије Павловић: Једна народна песма у браничевском крају, стр. 10.

освештано, том невином жртвом, све је свето. Отуда је и Бог дао ту природну лековиту моћ овим изворима, те им народ долази, пије ову воду, умива се или купа њоме и — налази лека својој души и телу. Друкче се многи случајеви оздрављења и не могу схватити и разумети. Заслугом пок. проте Данила Поповића, неки су од ових случајева и забележени²⁵⁾, а највећи се њихов број преноси с генерације на генерацију, и тако живи као — усмена традиција и повест о овим светим местима.

Маколико човек био упоран и тежак за веровање, ипак, мора признати присуство више, Божје, силе у читавом овом догађају, који рационалисти хоће да прогласе — митом.

Довољно је само подвући да четири храма, цркве или манастири, у непосредној су вези са догађајем — растрзања сестре Јелице и њене грозне мученичке смрти. Код тих цркава и манастира скупљају се верници

Сл. 5. Извор испод цркве Заове

25) Данило Л. Поповић, цит. стр. 12.

сваке недеље а молитвени сабори, којима присуствују верници и из веома удаљених места и крајева, бивају годишње равно 13 пута!

На светим водама о којима је реч, народ се окупља о младинама, нарочито петком и младим недељама. — Прота Данило је забележио да је и ово народно долажење овим светим изворима, у прошлости, било повезано са присуством и свештеника или калуђера и — читањем молитве Богу за оздрављење болесника!

Садашње стање ових извора свете и лековите воде, подигнуте капелице и ограде на њима, говоре о присуству живе вере у онима, који овим водама долазе и ту лека налазе. Јер, све што је код ових светих вода урађено све је на бази прилога, завета, задужбинарства и, коначно, захвалности — за оздрављење.

Да би се и са овом, веома важном, материјом упознали, покушаћемо појединачно да опишемо сваку од ових светих вода наглашавајући баш то, шта је код њих израђено и, тим поводом написано. Та су места следећа, изузимајући Рукумију и Брадачу.

А. Извор звани Шопот

У непосредној близини цркве Заове је извор Св Петке. И он је у народном поштовању али, ваљда, због тога што ничим није везан за култ сестре Јелице у много већем је поштовању. Шопот (Сл. 7.), на југоистоку од цркве, у једној долини, у густој шуми, удаљен од цркве око 300 метара.

Назив извору долази од речи: шапат, шапутати. По народном предању, несрећна сестра Јелица, кад је тешко оклеветана, била везана коњма за репове, да је растргну, до овога места је давала знаке живота и — шапутала.²⁶⁾

Лековити извор Шопот откривен је око 1747 г., када се у њему умрио Станоје Петровић, из Свилајнца, који је био обневидео и после умивања на овом изво-

26) Леонтије Павловић: Једна народна песма у браничевском крају, стр. 10.

ру, излечио се и прогледао! Станоје је, из захвалности за ово своје чудно оздрављење, уредио овај извор и подигао капелу над њим и завештао своје потомству, да се брине о чувању и издржавању ове капеле и извора свете воде Шопот. Његови потомци, дуже од једнога века, старали су се о овоме аманету свога претка Станоја.

На југозападној страни капелице, величине 3,00 x 3,00 x 4,00 м., са двоводним кровом, 1897. године, праунуци Станоја Петровића поставили су плехану таблу, о овом завету, са натписом следеће садржине:

„Ову воду пронашао Станоје Петровић, грађанин Свилајначки 1847 г., а синови његови Петар и Која оправили су воду и чесму извели. Њихови синови, Марко и Ђока, још боље су чесму извели и капелу направили. Ми као унуци примамо на себе овај аманет деда нашег Станоја, да ову чесму оправљамо у аманет остављамо нашим потомцима да то исто раде. Ђока Којић и Никодије М. Петровић, 15. маја 1897. г. Свилајнац”.

Детаљнији опис извора Шопот дао је др Леонтије Павловић, који помиње и још неке свете воде у околини цркве Заове: Липовача, Св. Петка,²⁷⁾ како су још ту свете воде: Кладенац, зв. „Мала Топоница”, Врела, Трбеж, Ђелије и Црквине.²⁸⁾

Шопот је, по народном веровању, света и лековита вода, која лечи болести очију, главобоље и сваке друге болести. Због тога, на извору Шопот народ се окупља и из веома удаљених крајева недељама, празницима и младим петкама.

Потомство Станоја Петровића, заборавило је на аманет свог претка, о извору се сад не брину, а његов скроман изглед даје утисак да се о њему нико и не брине, јер је све дотрајало и запуштено. Десетине, пак, тиквица, конци и крпице од одела говоре о живом саобраћају народа код Шопота!

27) Леонтије Павловић: Једна народна песма у браничевском крају, стр. 13.

28) Исто.

Б. Извор звани „Сестрољин“

Извор свете и лековите воде Сестрољин, у селу Пољани, испод косе Сопота, у директној вези са предањем о сестри Јелици и о њеној трагичној и мученичкој смрти.

Сл. 6. Капела над извором зв. Сестрољин

Кад је брат Павле осудио своју сестру Јелицу — да је коњи растргну, због наводно, почињеног злочина: убиства братовљевог сина у колевци, по народном предању, коњи су вукли дуго труп Јеличин повијарцем Сопота и, на месту где су сестри испале очи, ту се доцније појавио извор лековите воде, данашњи Сестрољин. — Томе веровању иде у прилог и чињеница: да извор Сестрољин лечи болести очију, по дубоко укорењеном народном веровању читавог овог краја. То се најбоље види по живом стецишту света о младим недељама и петкама на извор Сестрољин, по бројности оних који траже и налазе ту лека својим болестима.

Др Леонтије Павловић, пишући о цркви и св. води Сестрољину, наводи причања неких који тврде „да у дну извора виде нешто слично очима”.²⁹⁾

О извору Сестрољину, у прошлости, многи су писали, тако да литература о њему није тако оскудна као о осталим и сличним светим водама овога краја, па и оним који су у ближој или даљој вези о невино настрадалој сестри Јелици.

Из свих тих причања о извору Сестрољину, на првом месту, може се закључити да је извор у прошлости, увек био у великом народном поштовању, тако да је прилозима од њега, доцније 1895/6 г. подигнута црква.

Извору је у прошлости мењано име. Тако, извор се некада звао — „Добри лик”.³⁰⁾ Од овога, изгледа најстаријег, имена доцније су дошли називи — Добриник и Добриња.³¹⁾ У 1871. г. у натпису о уређењу овог извора, Сестрољин се први пут назива именом — Сестрољин, а 1876. г. „забележен је” као „СЕСТРОЉИН”³²⁾

Затим, подаци говоре да је извор Сестрољин једно време „био затрпан, а дацније отворен”.³³⁾

29) Леонтије Павловић: Једна народна песма у браничевском крају, стр. 13.

30) Јосип Веселић: Опис манастира у Србији, Бгд. 1867. г. стр. 151.

31) Јосип Веселић: Опис манастира у Србији, Бгд. 1867. г. стр. 143.

32) М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Бгд. 1967. стр. 1036.

33) Леонтије Павловић, цит. стр. 13.

Неки, опет, претпостављају да је код данашњег извора Сестрољина, на месту где су пале сестрине очи, „да је на том месту подигао прву цркву Кнез Лазар“.³⁴⁾ Међутим, како никакви материјални остаци ни трагови од те цркве код извора Сестрољина, нису остали, нити су пронађени, таква се претпоставка не може усвојити.

Црква код извора Сестрољина, подигнута је 1895/ /6. г. и посвећена празнику Вазнесења Господњег. Цркву је зидао „Јован зидар из Прилепа“, иконостас позлатио и нешто од живописне декорације Живко Радаковић, живописац из Вршца, док је иконостас радио Зарија Димитријевић из Лесковца.³⁵⁾

Воду из извора Сестрољин болесници пију, али се претежно њоме умивају и испирају очи, а скоро никада овом се водом не купају, као код Шопота.

Над извором Сестрољин раније је била примитивна капелица, покривена талпама, дебелим grubим даскама. Њу је над извором воде, 1871. године сменила нова капелица, у облику цркве са кровом. Ову су капелу подигла два побожна сељака из села Пољане: Риста Ђокић и Радован Лазић. Они тада „обнове овај извор и над њим подигну зградицу у виду црквице“.³⁶⁾ Ову је капелу заменила садашња (сл. 6), из 1963. године, подигнута заслугом пароха пољаначког проте Светислава Динића у сарадњи са богомољачким братством „Св. Константина и Јелене“, из Пољане.

Натпис на овој капелици, на северној страни зида, између осталог, подсећа нас и на — стогодишњицу Сестрољина. Он гласи:

„Љета го(спо)д(њег) 1871 овај источник зовоми Сестрољин на ком се верујући Христа Бога умивајући се истом водом исцељавају, подигоше и сазидаше благочестиви и побожни Риста Ђокић и Радован Лазић жиг. Пољаначки своим собственим трошком и за своји вечити спомен. Христе Боже благослови источник сеи ја коже благословил јеси источник овчај купили и јакоже

34) Путсвођ—Адресар кроз Пожаревац ... Пожаревац 1939. г. стр. 64.

35) Данило Л. Поповић, цит. стр. 11.

36) Леонтије Павловић, цит. стр. 10.

купјел Силомаску, иди умисја и прозри. Ктитором же подажд здравие и спасеније. Маистор Матеја и Паун Браћа Петровић, а дунђери изидашче.”

Пишући о извору Сестрољину, прота Данило Л. Поповић, изгледа, да је први и забележио чудо исцељења очију јеврејског детета — Аврама, сина Хајма Карио, из Лесковца.³⁷⁾ Тај случај исцељења додирује и Леонтије Павловић³⁸⁾, наводећи га као народно причање, иако га је пре 30 година забележио прота Данило Л. Поповић.

И данас, код цркве и извора Сестрољина, догађају се врло жива и занимљива исцељења болести, од којих су нека већ описана, „а већи број се и данас преноси усменим предањем у народу”³⁹⁾

В. Извор звани „Панарија”

И извор звани „Панарија”, као и претходна два, народно предање и веровање доводи у тесну везу страдања и смрти сестре Јелице, коју је брат, под лажном оптужбом снаје, осудио на најстрожију смрт; да се веже за репове коњима и — да је коњи тако живу растргну!

Народно предање даље каже: да је мати Јеличина, видећи да јој кћи полази у неизбежну смрт, по древном обичају — да се плати превођење душе из овог света у онај, ставила ћерки у руку, међу прсте, пару, новчић. Чак се и та пара звала „паранија”.⁴⁰⁾

На месту где је наводно та пара пала, кад су разбеснели коњи вукли тело несрећне девојке, невино осуђене, отворио се извор свете и лековите воде — „Панарија”. Овај се извор налази између Петровца на Млави и села Забрђа, „Са леве стране пута, који води за варошицу Жабари”.⁴¹⁾

37) Леонтије Павловић, цит. стр. 10.

38) Данило Л. Поповић, цит. стр. 12.

39) Данило Л. Поповић, цит. стр. 12.

40) Данило Л. Поповић, цит. стр. 12.

41) Данило Л. Поповић, цит. стр. 12.

Код извора „Панарија“, по народном веровању, народ налази лека свакој болести и долази јој младим недељама и петкама.

Код расветљавања назива овога извора свете и лековите воде, склони смо веровању: да је овај назив, можда, дошао од грчког назива за ову свету воду: пана-ириа — свесвета! — Ово утолико пре што овај извор, и по локалитету, издваја се од осталих места, везаних за име и страдање сестре Јелице.

*

*

*

Црква Заова је, пре свега, у овоме крају непресушни извор народног верско-моралног схватања: да је победа добра над злим неминовна; да Бог ником дужан не остаје; и — да зло казни, а врлину награди!...

На другом месту, боравећи у сенци великог дрвећа свој вековни сан, црква Заова, као на филмском платну, нуди посетиоцу сва блага природне лепоте, раскошно богатство своје шуме, свеж планински ваздух, изворе хладне воде . . .

И најзад, поред свих ових благодети природе, црква Заова, вековни чувар нашега непроцењивог културног блага и наслеђа, такорећи, прегригима нуди своју богату живописну унутрашњост, вредне старе богослужбене књиге и иконе, утвари, записе и натписе . . . Због свега овога, вредно је доћи цркви Заови!

И, из дана у дан, што Заова више оживљава, што је саобраћај на путевима к њој, и у њој, живљи, све се више намеће закључак: да је један дан кратак за задовољење радозналости, које пружа сусрет са црквом у планини, са легендарном Заовом.

19467/1

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Вук С. Караџић: **Српске народне песме**, књ. II бр. 5.
- 2) Јоаким Вујић: **Путешествије по Србији**, СКЗ, Бгд 1902. г.
- 3) М. Ђ. Милићевић: **Кнежевина Србија**, Бгд 1876. г.
- 4) Јосип Веселић: **Опис манастира у Србији**, Бгд 1874 године.
- 5) Мих. Ј. Миладиновић: **Пожаревачка Морава**, СКЗ, Бгд 1928 г.
- 6) Данило Л. Поповић: **Црква Заова**, Бгд 1928 г.
- 7) Данило Л. Поповић: **Легендарна црква „Заова“**, Пожаревац 1941. г.
- 8) Леонтије Павловић: **Култови лица код Срба и Македонаца**, Смедерево, 1965. г.
- 9) Леонтије Павловић: **Једна народна песма у браничевском крају у етнологији и сликарству**, сепарат „Браничево“, 1963. г.
- 10) Пуговођа—**Адресар кроз Пожаревац . . .**, Пожаревац 1939. г.
- 11) **Хришћански Весник**, Бгд 1886. г. св. X.
- 12) Душан Д. Митошевић: **Манастир Горњак**, Смедерево 1969. г.
- 13) Душан Д. Митошевић: **Православна Епархија браничевска** рукопис.
- 14) Душан Д. Митошевић: **Наш богослужбени језик**, рукопис.

ОД ИСТОГ ПИСЦА

1. Манастир светог Марка, Бигољ 1940. г.
2. Рукумија и Брадача, Смедерево 1971 г.
3. Манастир Копорин, XIV век, Смедерево 1972 (II издање).
4. Миљков манастир (II издање), Земун 1975 г.
5. Манастир Горњак (III издање), Земун 1975 г.
6. Манастир Туман, Смедерево, 1975 г.
7. Црква Покајница (VIII издање), Смедерево, 1976 г.
8. Манастир Нимник, Смедерево, 1977 г.
9. Црква Заова (II издање), Смедерево 1978 г.
10. Тршка црква, Смедерево 1979 г.
11. Цркве брвнаре у Смедеревском Поморављу, Смед. 1981 г.
12. Манастир св. Петка Изворска, Смедерево 1982 г.
13. Манастир Витовница, Смедерево 1983 г.
14. Шест стотина година Манастира Горњака, Смедерево 1983 г.
15. Манастир Покајница, Смедерево 1983 г.

— У штампи:

Трагови црквене прошлости у старом Смедереву

— У припреми за штампу:

Смедеревски митрополит Павле и његово доба.

САДРЖАЈ

	Стр.
1. ЦРКВА ЗАОВА — Историјат — — — —	9
2. ЦРКВА ЗАОВА — Опис — — — — —	18
3. СВЕШТЕНСТВО и ЦРКВЕНА ОПШТИНА —	28
4. СВЕТЕ И ЛЕКОВИТЕ ВОДЕ: — — — —	36
А. Шопот — — — — —	38
Б. Сестрољин — — — — —	40
В. „Панарија” — — — — —	43
5. ЛИТЕРАТУРА — — — — —	45

19467/1

2

726.54(497.11)

ДУШАН Д. МИТОШЕВИЋ
протојереј

ЦРКВА ЗАОВА

— треће допуњено издање —

СМЕДЕРЕВО, 1990. ГОДИНЕ